ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

BOSHQA TILLARDAN SO'Z O'ZLASHTIRISH VA ULARNING O'ZBEK TILIGA MOSLASHUVI

Tursunova Diyoraxon Rustam qizi
Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)
yo'nalishi 25_10 guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24133157

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirish jarayoni va o‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tiliga moslashuv xususiyatlari o‘rganilgan. O‘zbek tili lug‘at tarkibining tarixiy davrlarda turli tillar hisobiga boyishi hamda zamonaviy o‘zlashmalarning kirib kelish omillari yoritilgan. O‘zlashma so‘zlarning fonetik, grafik, grammatik va semantik moslashuvi misollar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, ularni qo‘llashda o‘zbek adabiy tili me’yorlariga rioya qilishning ahamiyati ko‘rsatib berilgan.
Kalit so‘zlar: o‘zlashma so‘zlar, so‘z o‘zlashtirish, o‘zbek tili, lug‘at tarkibi, fonetik moslashuv, grafik moslashuv, grammatik moslashuv, semantik moslashuv, til taraqqiyoti.

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс заимствования слов из других языков и особенности их адаптации в узбекском языке. Освещается историческое обогащение словарного состава узбекского языка за счёт других языков, а также факторы проникновения современных заимствований. На конкретных примерах анализируется фонетическая, графическая, грамматическая и семантическая адаптация заимствованных слов. Особое внимание уделяется соблюдению норм современного литературного узбекского языка при их употреблении.
Ключевые слова: заимствованные слова, языковое заимствование, узбекский язык, словарный состав, фонетическая адаптация, графическая адаптация, грамматическая адаптация, семантическая адаптация, развитие языка.

Abstract: This article examines the process of borrowing words from other languages and the ways in which borrowed words adapt to the Uzbek language. It discusses the historical enrichment of Uzbek vocabulary through contact with other languages, as well as the factors contributing to the introduction of modern borrowings. The phonetic, graphic, grammatical, and semantic adaptation of borrowed words is analyzed through examples. The article also emphasizes the importance of following the norms of standard Uzbek when using borrowed vocabulary.
Keywords: loanwords, lexical borrowing, Uzbek language, vocabulary, phonetic adaptation, graphic adaptation, grammatical adaptation, semantic adaptation, language development.

Til jamiyat hayoti, madaniyati va tarixiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy hodisadir. Jamiyatda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy o‘zgarishlar bevosita tilning lug‘at tarkibida ham o‘z aksini topadi. Xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, savdo-sotiq, ilm-fan, ta’lim va texnologiyalarning rivojlanishi natijasida tillar bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu jarayonning muhim ko‘rinishlaridan biri boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirish hodisasidir.

O‘zbek tili ham o‘zining tarixiy taraqqiyoti davomida turli tillar bilan aloqada bo‘lib, uning lug‘at tarkibi arab, fors-tojik, rus va boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar hisobiga boyib borgan. Ayniqsa, bugungi globallashuv davrida xalqaro munosabatlar, internet, axborot texnologiyalari, ta’lim va ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi natijasida o‘zbek tiliga yangi so‘z va terminlarning kirib kelish jarayoni yanada faollashmoqda.

Boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar o‘zbek tiliga kirib kelgach, uning mavjud fonetik, imloviy, grammatik va semantik qonuniyatlariga muvofiq muayyan o‘zgarishlarga uchraydi. Masalan, ayrim so‘zlar o‘zbek tilining talaffuz me’yorlariga moslashsa, boshqalari grammatik qo‘shimchalarni qabul qilish orqali til tizimiga singib boradi. Shu bilan birga, ayrim o‘zlashma birliklarda dastlabki ma’noning saqlanishi, kengayishi yoki o‘zgarishi kabi semantik jarayonlar ham kuzatiladi.

Mazkur masala nafaqat tilshunoslikning nazariy jihatidan, balki amaliy nuqtayi nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki o‘zlashma so‘zlardan to‘g‘ri foydalanish, ularning imlo va talaffuz me’yorlarini belgilash hamda o‘zbek tilidagi muqobillarini aniqlash adabiy til me’yorlarini saqlashda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, o‘zlashma so‘zlarni o‘rganish tilning doimiy rivojlanib boruvchi, boshqa tillar bilan aloqada takomillashuvchi tizim ekanligini anglashga yordam beradi.

Shu sababli boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirish jarayoni va ularning o‘zbek tiliga moslashuv xususiyatlarini lingvistik jihatdan o‘rganish bugungi tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi va ilmiy bo‘shliq

So‘z o‘zlashtirish hodisasi o‘zbek tilshunosligida leksikologiya, til tarixi va zamonaviy til taraqqiyoti bilan bog‘liq holda o‘rganib kelinayotgan muhim masalalardan biridir. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarda o‘zlashma so‘zlarning kelib chiqish manbalari, til lug‘at tarkibini boyitishdagi o‘rni hamda ularning qabul qiluvchi til qonuniyatlariga moslashish xususiyatlariga alohida e’tibor qaratilgan. O‘zbek tilshunosligida H. Jamolxonovning «Hozirgi o‘zbek adabiy tili» nomli darsligi so‘z o‘zlashtirish masalasini nazariy jihatdan o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Muallif asarida so‘zlarning boshqa tillardan o‘zbek tiliga kirib kelish yo‘llari, xususan, jonli so‘zlashuv va yozma manbalar orqali o‘zlashish jarayonlarini yoritadi. Shuningdek, o‘zlashma birliklarning o‘zbek tili leksik tizimidagi o‘rni va til taraqqiyoti bilan bog‘liq jihatlarini tushunish uchun nazariy asos yaratadi (Jamolxonov, 2005). Muqaddamxon Ehsanova, Nigina Salimova va Mubinabonu Yulchiyevalarning 2023-yilda «FarDU ilmiy xabarlari» jurnalida chop etilgan «So‘z o‘zlashtirish hodisasi talqini va uning til lug‘at tarkibi boyishidagi o‘rni» nomli maqolasida o‘zlashma so‘zlarning til leksikasini boyitishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda arab, fors-tojik, rus va boshqa tillardan kirib kelgan birliklar, ularning o‘zlashish omillari hamda til uslublari bilan munosabati yoritilgan. Mualliflar o‘zlashma so‘zlarning shakllanishi xalq va xalqlar o‘rtasidagi tarixiy, madaniy hamda ijtimoiy aloqalar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatib beradilar (Ehsanova, Salimova va Yulchiyeva, 2023). Shuningdek, Dilnoza Xalikovaning 2024-yilda «Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika» jurnalida e’lon qilingan «Internatsional so‘zlar va ularni o‘zbek tiliga o‘zlashtirish usullari» nomli tadqiqoti ham mazkur mavzu uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi. Unda internatsional so‘zlarning o‘zbek tiliga moslashuvi fonetik, morfologik va semantik jihatdan ko‘rib chiqilgan. Muallif xalqaro so‘zlarning til lug‘at tarkibini boyitishdagi o‘rni bilan bir qatorda, milliy til xususiyatlarini saqlash masalasiga ham e’tibor qaratadi (Khalikova, 2024). Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tili lug‘at tarkibini boyitishdagi o‘rni, ularning tarixiy manbalari va lingvistik xususiyatlari turli tadqiqotlarda o‘rganilgan. Biroq ushbu jarayonni turli tillardan kirib kelgan so‘zlarni qiyosiy o‘rganish, ularning fonetik, grafik, grammatik va semantik moslashuvini aniq misollar asosida birgalikda tahlil qilish nuqtayi nazaridan yanada kengroq yoritish

mumkin. Shu jihatdan mazkur maqolada boshqa tillardan o‘zbek tiliga o‘zlashgan so‘zlarning til tizimiga kirib kelishi va moslashish jarayonlariga kompleks yondashish ko‘zda tutiladi. Tadqiqotda o‘zlashma so‘zlarning kelib chiqish manbalari, shakliy o‘zgarishlari va zamonaviy o‘zbek nutqida qo‘llanish xususiyatlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishga e’tibor qaratiladi.

Tadqiqotning maqsadi — boshqa tillardan o‘zbek tiliga so‘z o‘zlashtirish jarayonini hamda o‘zlashma so‘zlarning tilimizning fonetik, grafik, grammatik va semantik xususiyatlariga moslashuvini o‘rganish.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

so‘z o‘zlashtirish hodisasining nazariy asoslarini o‘rganish;

o‘zbek tili lug‘at tarkibining boshqa tillar hisobiga boyish omillarini yoritish;

o‘zlashma so‘zlarning fonetik va grafik moslashuvini tahlil qilish;

ularning grammatik va semantik xususiyatlarini ko‘rib chiqish;

zamonaviy o‘zbek tilida qo‘llanayotgan o‘zlashma so‘zlarni misollar asosida baholash.

Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, boshqa tillardan o‘zbek tiliga kirib kelgan so‘zlar tilimizning fonetik, grafik, grammatik va semantik qonuniyatlari ta’sirida muayyan o‘zgarishlarga uchraydi hamda asta-sekin o‘zbek tili lug‘at tarkibiga singib boradi.

O‘zbek tili lug‘at tarkibining shakllanishi va boyishida turli tillar bilan bo‘lgan tarixiy, madaniy va ijtimoiy aloqalar muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayon natijasida tilimizga arab, fors-tojik, rus va boshqa tillardan ko‘plab so‘zlar kirib kelgan. Ularning ayrimlari hozirgi o‘zbek tilida shu qadar keng qo‘llanadiki, kundalik nutqimizning tabiiy qismiga aylangan.

Arab tilidan o‘zlashgan ilm, kitob, maktab, adabiyot, ma’no kabi so‘zlar o‘zbek tili lug‘at tarkibida muhim o‘rin egallaydi. Ularning kirib kelishi, asosan, islom dini, ta’lim, ilm-fan va yozma madaniyat bilan bog‘liq tarixiy aloqalar ta’sirida yuzaga kelgan. Fors-tojik tillari bilan uzoq davom etgan qo‘shnichilik va madaniy aloqalar natijasida esa gul, xona, dasturxon, bahor kabi so‘zlar tilimizga singib ketgan [1; 2].

Keyingi tarixiy davrlarda, ayniqsa, XIX–XX asrlarda rus tili bilan aloqalar kuchayishi natijasida o‘zbek tiliga poyezd, vokzal, zavod, traktor kabi so‘zlar kirib kelgan. Bu so‘zlarning ayrimlari boshqa tillardan kelib chiqqan bo‘lsa-da, o‘zbek tiliga rus tili orqali kirib kelgan. Shu sababli so‘zning asl etimologik manbasi bilan uning o‘zbek tiliga kirish yo‘lini farqlash muhimdir.

Hozirgi davrda esa globallashuv, axborot texnologiyalari, internet va xalqaro iqtisodiy aloqalar ta’sirida ingliz tilidan ko‘plab so‘zlar o‘zbek tilida qo‘llanmoqda. Jumladan, marketing, menejment, blog, onlayn kabi birliklar zamonaviy hayotning turli sohalarida keng ishlatiladi. Bunday so‘zlarning kirib kelishi yangi tushunchalar va texnologiyalarning tilimizda ifodalanishi bilan bog‘liq [5].

Shunday qilib, o‘zbek tilining lug‘at tarkibi turli tarixiy davrlarda boshqa tillar bilan aloqalar natijasida boyib borgan. Biroq o‘zlashma so‘zlarning tilimizda qo‘llanishi ularning shunchaki qabul qilinishi bilan cheklanmaydi. Ular o‘zbek tilining talaffuz, yozuv va grammatik xususiyatlariga ham moslashadi.

Boshqa tillardan o‘zbek tiliga kirib kelgan so‘zlar dastlabki shaklini to‘liq saqlab qolmasligi mumkin. Ularning ayrimlari o‘zbek tilining tovush tizimi va yozuv me’yorlariga moslashadi. Tilshunoslikda bu jarayon fonetik va grafik moslashuv sifatida izohlanadi.

Fonetik moslashuv o‘zlashma so‘zlarning talaffuzida namoyon bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi computer so‘zi o‘zbek tilida kompyuter shaklida qo‘llanadi. Bunda so‘zning yozilishi va talaffuzi o‘zbek tilidagi tovush hamda harf munosabatlariga moslashtirilgan.

Grafik moslashuv esa o‘zlashma so‘zlarning yozuvda o‘zbek alifbosi va imlo qoidalariga muvofiq ifodalanishi bilan bog‘liq. Jumladan, o‘zbek tilida poyezd, mikrofon, direktor, termos kabi so‘zlar belgilangan imlo me’yorlari asosida yoziladi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil

24-avgustdagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan asosiy imlo qoidalari bunday so‘zlarning yozilishida muhim me’yoriy asos hisoblanadi [4].

Shuni ham ta’kidlash kerakki, fonetik va grafik moslashuv har doim bir xil darajada namoyon bo‘lmaydi. Ayrim o‘zlashma so‘zlarning yozilishi o‘zbek imlosiga moslashgan bo‘lsa-da, ularning talaffuzida asl til xususiyatlari qisman saqlanib qolishi mumkin. Demak, o‘zlashma so‘zlarning tilimizga moslashuvida talaffuz va yozuv me’yorlari alohida ahamiyatga ega.

O‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tiliga moslashuvi faqat talaffuz va yozuv bilan cheklanmaydi. Ular tilimizning grammatik va semantik xususiyatlariga ham moslashadi. Bu jarayon o‘zlashma birliklarning o‘zbek tilida erkin qo‘llanishi va boshqa so‘zlar bilan munosabatga kirishishida namoyon bo‘ladi.

Grammatik moslashuv o‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tiliga xos qo‘shimchalarni qabul qilishi orqali yuzaga keladi. Masalan, kompyuter so‘ziga ko‘plik, egalik va kelishik qo‘shimchalarini qo‘shish orqali kompyuterlar, kompyuterim, kompyuterning, kompyuterda, kompyuterdan kabi shakllar hosil qilinadi. Bu misollar o‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tilining grammatik tizimiga mos ravishda qo‘llanishini ko‘rsatadi.

Semantik moslashuv esa o‘zlashma so‘zlarning ma’nosi bilan bog‘liq jarayondir. Ayrim so‘zlar o‘zining dastlabki ma’nosini saqlab qoladi, boshqalari esa yangi ma’no yoki qo‘shimcha ma’no xususiyatlariga ega bo‘ladi. Masalan, sahifa so‘zi an’anaviy ravishda kitob yoki gazetaning bir betini anglatsa, hozirgi axborot texnologiyalari sohasida internetdagi veb-sahifa ma’nosida ham qo‘llanadi. Bu holat so‘z ma’nosining zamonaviy ehtiyojlar ta’sirida kengayishini ko‘rsatadi.

Demak, grammatik va semantik moslashuv o‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tilida mustahkam o‘rin egallashiga xizmat qiladi. Bunda so‘zlar nafaqat tilimizning grammatik qoidalariga bo‘ysunadi, balki yangi nutqiy va ijtimoiy vaziyatlarda ham qo‘llanib, ma’no imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalarining rivojlanishi boshqa tillardan yangi so‘zlarning o‘zbek tiliga kirib kelishini tezlashtirmoqda. Ayniqsa, internet, ta’lim, iqtisodiyot va ijtimoiy tarmoqlar bilan bog‘liq sohalarda ingliz tilidan o‘zlashgan birliklar faol qo‘llanmoqda. Onlayn, blog, marketing, menejment kabi so‘zlar zamonaviy nutqimizda keng uchraydi. Bunday so‘zlardan foydalanishda ularning ma’nosini to‘g‘ri anglash va yozilishiga e’tibor berish zarur. Shuningdek, o‘zlashma so‘zlarni qo‘llashda o‘zbek tilidagi muqobillarni ham hisobga olish muhim. Masalan, ayrim vaziyatlarda onlayn so‘zi o‘rnida internet orqali birikmasidan foydalanish mumkin. Biroq bu birliklar har doim ham bir-birining to‘liq muqobili bo‘lavermaydi. Shu sababli so‘z tanlashda nutq mazmuni va vaziyatini hisobga olish lozim. O‘zlashma so‘zlardan o‘rinli foydalanish tilning zamonaviy ehtiyojlarga mos ravishda rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, mavjud o‘zbekcha so‘z va iboralarning imkoniyatlaridan foydalanish, imlo qoidalariga rioya qilish hamda yangi birliklarning ma’nosini to‘g‘ri qo‘llash adabiy til me’yorlarini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tiliga moslashuv jarayoni bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Quyidagi **jadval**da ushbu moslashuv ko‘rinishlari tegishli misollar asosida umumlashtirilgan.

Moslashuv turi	Misol	Izoh
Grafik	computer → kompyuter	Yozuv shaklining o‘zbek imlosiga moslashishi
Fonetik	poyezd	Talaffuz shaklining o‘zbek tilida qo‘llanishi
Grammatik	blog → bloglar	O‘zbekcha ko‘plik qo‘shimchasining qo‘shilishi

Moslashuv turi	Misol	Izoh
Grammatik	marketing → marketingni	Kelishik qo‘shimchasining qo‘shilishi
Semantik	sahifa	Raqamli muhitda yangi qo‘llanish ma’nosining shakllanishi

Jadvaldan ko‘rinadiki, o‘zlashma so‘zlarning moslashuvi faqat ularning yozilishi yoki talaffuzi bilan cheklanmaydi, balki grammatik va semantik xususiyatlarda ham namoyon bo‘ladi.

O‘rganilgan nazariy ma’lumotlar va misollar o‘zbek tili lug‘at tarkibining boyishida boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirish muhim omillardan biri ekanini ko‘rsatadi. Tarixiy davrlarda arab, fors-tojik va rus tillari bilan aloqalar, hozirgi davrda esa ingliz tili bilan bog‘liq jarayonlar lug‘at tarkibining kengayishiga ta’sir ko‘rsatgan. Tahlil natijasida o‘zlashma so‘zlarning o‘zbek tiliga moslashuvi bir necha yo‘nalishda kechishi aniqlandi. Fonetik va grafik moslashuv so‘zlarning talaffuzi hamda yozilishida, grammatik moslashuv esa ularga o‘zbek tiliga xos qo‘shimchalarning qo‘shilishida namoyon bo‘ladi. Semantik moslashuv jarayonida ayrim so‘zlarning ma’nosi kengayishi yoki yangi qo‘llanish xususiyatlari shakllanishi mumkin. Misollar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zlashma so‘zlar o‘zbek tilining grammatik tizimiga moslashib, turli nutqiy vaziyatlarda faol qo‘llanadi. Biroq ularning ishlatilishida ma’no aniqligi, imlo me’yorlari va mavjud o‘zbekcha muqobillarni hisobga olish zarur. Olingan natijalar boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirish til lug‘at tarkibini boyitish bilan birga, o‘zlashma birliklarni til me’yorlariga muvofiq qo‘llash masalasini ham dolzarb qilib qo‘yishini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirish o‘zbek tili lug‘at tarkibining boyishi va rivojlanishida muhim o‘rin tutadigan tabiiy til jarayonidir. Tarixiy va zamonaviy aloqalar natijasida turli tillardan kirib kelgan so‘zlar bugungi kunda tilimizning ko‘plab sohalarida qo‘llanmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zlashma so‘zlar o‘zbek tiliga kirib kelgach, uning fonetik, grafik, grammatik va semantik xususiyatlariga muvofiq moslashadi. Ushbu jarayon so‘zlarning tilimizda faol qo‘llanishi va lug‘at tarkibidan mustahkam o‘rin egallashiga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘zlashma so‘zlardan foydalanishda ularning ma’nosini to‘g‘ri anglash, imlo me’yorlariga rioya qilish va mavjud o‘zbekcha muqobillarni hisobga olish muhimdir. Zero, tilning boyishi nafaqat yangi so‘zlarni qabul qilish, balki o‘z tilimizning mavjud imkoniyatlaridan samarali foydalanish bilan ham bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori. O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005.
3. Ehsanova M., Salimova N., Yulchiyeva M. So‘z o‘zlashtirish hodisasi talqini va uning til lug‘at tarkibi boyishidagi o‘rni // FarDU ilmiy xabarlari. – 2023. – 29-jild, 1-son. DOI: https://doi.org/10.56292/sjfsu/vol29_iss1/a177.
4. Nuriddinov N., Elboev S. Analysis of Persian-Tajik Variations in Uzbek Language // Oriental Journal of Philology. – 2023. – Vol. 3, No. 03. – P. 83–88. DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-03-03-12.
5. Kuchkarov I. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga so‘zlarning kirib kelishi va ularning moslashuvi // O‘zMU xabarlari. – 2025. – 1(1.12.1). DOI: https://doi.org/10.69617/nuuz.v1i1.12.1.10431.